

حق مؤلف کتابخانه‌های دیجیتال

مسائل و چالش‌ها

سیما آموزگار

کارشناس ارشد مدیریت کتابخانه‌های دیجیتال، دانشگاه تهران

علیرضا نوروزی

دانشیار دانشگاه تهران

سرشناسه	: آموزگار، سیما، ۱۳۷۰-
عنوان و نام پدیدآور	: حق مؤلف کتابخانه‌های دیجیتالی: مسائل و چالش‌ها / سیما آموزگار، علیرضا نوروزی.
مشخصات نشر	: تهران: چاپار: اساطیر پارسی، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	: ۲۱۲ ص. جدول، نمودار؛ ۲۱/۵×۱۴/۵ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۲۷۶-۱۶۲-۰
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا.
یادداشت	: واژه‌نامه.
یادداشت	: کتابنامه.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: کتابخانه‌های الکترونیکی.
موضوع	: Digital libraries
موضوع	: حق مؤلف -- منابع اطلاعاتی الکترونیکی.
موضوع	: Copyright -- Electronic information resources
موضوع	: حق مؤلف.
موضوع	: Copyright
شناسه افزوده	: نوروزی، علیرضا، ۱۳۵۵-
رده‌بندی کنگره	: ZA۴۰۸۰
رده‌بندی دیویی	: ۰۲۵/۰۰۲۸۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۲۸۵۸۲۷

تهران: ۸۸۸۹۹۶۸۰ - ۰۹۱۲۱۹۶۰۲۱۴

حق مؤلف کتابخانه‌های دیجیتالی: مسائل و چالش‌ها

سیما آموزگار، علیرضا نوروزی

چاپ اول: ۱۳۹۹ شمارگان: ۱۰۰۰

صفحه‌آرایی: کلینیک اطلاعات ایران

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۲۷۶-۱۶۲-۰ ISBN 978-600-276-162-0

حق هرگونه چاپ و انتشار محفوظ است.

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

فهرست

پیشگفتار.....	۱۳
فصل اول. درآمدی بر حق مؤلف.....	۱۷
مقدمه.....	۱۷
حقوق مالکیت فکری.....	۱۷
تاریخچه قانون حق مؤلف.....	۱۸
قراردادهای بین المللی.....	۱۹
الف. قراردادهای بین المللی حمایت از حقوق مالکیت فکری.....	۱۹
ب. قراردادهای حمایت از حقوق تبعی (حقوق مرتبط با حق مؤلف).....	۲۱
حق مؤلف.....	۲۲
حقوق مادی پدیدآورنده.....	۲۳
حقوق معنوی پدیدآورنده.....	۳۰
حقوق مجاور یا مرتبط.....	۳۲
اثرهای مورد حمایت حق مؤلف.....	۳۲
مدت حمایت حق مؤلف از آثار.....	۳۴
مالکان حق مؤلف.....	۳۶
قوانین حق مؤلف در ایران.....	۳۷
تدوین قوانین جدید حقوق مالکیت فکری متأثر از فناوری دیجیتال.....	۳۹
قوانین حق مؤلف در محیط دیجیتالی.....	۴۰
قراردادهای اینترنت سازمان جهانی مالکیت فکری.....	۴۰
قانون هزاره دیجیتال آمریکا.....	۴۱

۴۲	حقوق کتاب الکترونیکی/دیجیتالی تحت حمایت حق مؤلف
۴۴	نسخه‌برداری از یک کتاب الکترونیکی / دیجیتالی
۴۵	اخذ حق مؤلف برای یک کتاب الکترونیکی / دیجیتالی
۴۷	فصل دوم. درآمدی بر کتابخانه‌های دیجیتالی
۴۷	مقدمه
۴۷	مفهوم کتابخانه دیجیتالی
۴۸	دیدگاه‌ها و رویکردها
۵۰	تعاریف کتابخانه دیجیتالی
۶۶	پنج قانون کتابخانه دیجیتالی
۶۸	قانون اول. منابع دیجیتالی برای استفاده هستند.
۶۸	قانون دوم. هر کاربری، منبع دیجیتالی‌اش.
۶۹	قانون سوم. هر منبع دیجیتالی، کاربرش.
۶۹	قانون چهارم. در وقت کاربر صرفه‌جویی کنید.
۷۰	قانون پنجم. کتابخانه دیجیتالی سازمانی پویاست.
۷۰	محتویات و منابع کتابخانه دیجیتالی
۷۲	قالب‌های ذخیره‌سازی منابع دیجیتالی
۷۲	کتاب دیجیتالی
۷۳	متن دیجیتالی
۷۴	تأمین محتوای کتابخانه‌های دیجیتالی
۷۹	فصل سوم. حق مؤلف و مدیریت حقوق دیجیتالی در کتابخانه دیجیتال
۷۹	مقدمه
۷۹	مفهوم مدیریت حقوق دیجیتالی
۸۰	قوانین حامی مدیریت حقوق دیجیتال
۸۲	نسل‌های مدیریت حقوق دیجیتالی
۸۳	کاربردها و مزیای مدیریت حقوق دیجیتالی
۸۴	سازوکار نظام‌های مدیریت حقوق دیجیتالی
۸۵	راهنماهای مدیریت حقوق دیجیتالی
۸۹	محدودیت‌های مدیریت حقوق دیجیتالی و حقوق کاربران

فصل چهارم. حق مؤلف و دسترسی آزاد به اطلاعات در کتابخانه	۹۱
مقدمه	۹۱
پیدایش جنبش دسترسی آزاد به اطلاعات	۹۱
مفهوم دسترسی آزاد	۹۳
قوانین مالکیت فکری و دسترسی آزاد به اطلاعات	۹۵
مدیریت حق مؤلف برای محتوای دسترسی آزاد	۹۶
کپی‌لفت	۹۹
فصل پنجم. حق مؤلف و استفاده منصفانه در کتابخانه‌های دیجیتالی	۱۰۱
مقدمه	۱۰۱
مفهوم استفاده منصفانه	۱۰۱
قوانین مربوط به استفاده منصفانه	۱۰۳
شرایط استفاده منصفانه از اثر تحت حمایت حق مؤلف	۱۰۵
حق مؤلف و استفاده منصفانه در کتابخانه‌های دیجیتالی	۱۰۷
فصل ششم. حق مؤلف و آثار یتیم در کتابخانه‌های دیجیتالی	۱۱۱
مقدمه	۱۱۱
مفهوم اثر یتیم	۱۱۱
دلایل به وجود آمدن اثر یتیم	۱۱۲
ارزش آثار یتیم	۱۱۳
مدیریت آثار یتیم در کتابخانه‌های دیجیتالی	۱۱۴
۱. شناسایی پدیدآور اثر	۱۱۷
۲. شناسایی مالک حقوقی اثر	۱۱۹
۳. پیدا کردن مالکان حقوق مؤلف	۱۲۲
قوانین حمایت از آثار یتیم در ایران	۱۲۸
فصل هفتم. مسائل و چالش‌های حق مؤلف منابع کتابخانه دیجیتالی	۱۳۱
مقدمه	۱۳۱
مسائل و چالش‌های کتابخانه‌های دیجیتالی	۱۳۲
مسائل و چالش‌های حق مؤلف منابع دیجیتالی	۱۳۵
۱. مسائل و چالش‌های تأثیر ماهیت فضای دیجیتالی بر حق مؤلف	۱۳۶

۲. مسائل و چالش‌های تأثیر قراردادهای مجوزها بر حق مؤلف	۱۴۴
۳. مسائل و چالش‌های تأثیر کاستی‌های قانونی بر حق مؤلف	۱۴۹
۴. مسائل و چالش‌های تأثیر فعالیت کتابخانه‌ها بر حق مؤلف	۱۵۷
۵. مسائل و چالش‌های تأثیر فناوری‌های حفاظتی بر حق مؤلف	۱۶۱
۶. مسائل و چالش‌های تأثیر ملاحظات اخلاقی بر حق مؤلف	۱۶۷
۷. مسائل و چالش‌های تأثیر اقتصاد بر حق مؤلف منابع دیجیتال	۱۶۸
۸. مسائل و چالش‌های تأثیر استفاده منصفانه بر حق مؤلف	۱۶۹
مسائل و چالش‌های حق مؤلف منابع دیجیتال از دیدگاه مدیران	۱۷۴
فهرست منابع	۱۷۷
الف. پارسی	۱۷۷
ب. انگلیسی	۱۸۲
واژه‌نامه انگلیسی به پارسی	۱۹۱
واژه‌نامه پارسی به انگلیسی	۱۹۷
نمایه	۲۰۳

پیشگفتار

حقوق مالکیت فکری^۱، جزء حقوق خصوصی است. این حقوق به خالقان یا صاحبان حق اختراع، علائم تجاری یا آثار دارای حق مؤلف اجازه می‌دهد تا از مزایای آثارشان بهره‌مند شوند. مالکیت فکری به آفرینش‌های ذهنی از قبیل اختراعات، آثار ادبی و هنری، نشان‌ها، نمادها، نام‌ها و تصاویر استفاده شده در تجارت اشاره دارد. این حقوق در ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر^۲ نیز مشخص شده است؛ به نحوی که حق حفاظت از مزایای مادی و معنوی منتج از آفرینش محصولات علمی، ادبی یا هنری را برای پدیدآورنده یا صاحب آن محصول، فراهم می‌کند.

ضرورت حمایت بین‌المللی از مالکیت فکری و حق مؤلف^۳ برای نخستین بار در قرارداد پاریس^۴ برای حمایت از مالکیت صنعتی^۵ در سال ۱۸۸۳ میلادی و در قرارداد برن^۶ برای حمایت از مالکیت ادبی و هنری^۷ در سال ۱۸۸۶ میلادی به رسمیت شناخته شد (نوروزی، ۱۳۹۹). هر دو قرارداد توسط سازمان جهانی مالکیت فکری^۸ اداره می‌شوند (وایپو، ۲۰۱۷).

-
1. Intellectual Property Rights	2. Universal Declaration of Human Rights
3. Copyright	4. Paris Convention
5. Industrial Property	
6. Bern Convention	7. Literary and artistic property
8. World Intellectual Property Organization (WIPO)	

چندین دلیل قانع‌کننده وجود دارد تا مشخص کند که چرا حقوق مالکیت فکری ترویج و حمایت می‌شود: نخستین دلیل این است که پیشرفت و رفاه بشریت بر توانایی آن در ایجاد و اختراع آثار جدید در زمینه فناوری و فرهنگ متمرکز است؛ دوم، حمایت قانونی از آثار جدید، مشوقی برای نوآوری و در نتیجه، ایجاد منابع جدید بیشتری می‌شود؛ و سوم، ترویج و حمایت از حقوق مالکیت فکری، به رشد اقتصادی، ایجاد اشتغال و صنایع جدید و افزایش کیفیت زندگی کمک می‌کند.

مالکیت فکری به دو دسته تقسیم می‌شود: الف. مالکیت صنعتی که شامل امتیاز حق اختراع، علائم تجاری، طرح‌های صنعتی و علائم جغرافیایی است؛ و ب. حق مؤلف که خود به دو دسته حقوق مادی و معنوی تقسیم می‌شود و آثار ادبی مانند رمان، شعر، نمایشنامه، فیلم، موسیقی، آثار هنری (نقاشی، طراحی، عکس، مجسمه‌سازی و غیره)، و طرح‌های معماری را شامل می‌شود.

حقوق مادی پدیدآورنده عبارت است از حق انحصاری نشر، پخش، عرضه، اجرای اثر و غیره؛ و حقوق معنوی (اخلاقی) پدیدآورنده شامل حق انتشار، حق حرمت نام و عنوان پدیدآورنده، حق حرمت اثر و حق عدول یا پس گرفتن اثر است (نوروزی، ۱۳۹۹). این‌ها مواردی هستند که در «قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان» مصوب ۱۳۴۸ مورد اشاره قرار گرفته‌اند و بعضی اوقات در فضای دیجیتال^۱ آن‌طور که باید و شاید رعایت نمی‌شوند.

فضای دیجیتال به علت ویژگی‌های ذاتی خود مثل سهولت در انتشار سریع و وسیع اطلاعات یا امکان دستکاری اطلاعات توسط کاربران مجهول و مجعول، چالش‌هایی را در زمینه حق مؤلف ایجاد کرده آن‌گونه که تصمیم‌گیری قانون‌گذاران را در رابطه با وضع قوانین جدید سخت کرده

است. آثار دیجیتالی شده به عنوان منبع کتابخانه‌های دیجیتالی، خطر تجاوز به حقوق مؤلفان و پدیدآورندگان را افزایش می‌دهند. بنابراین، کتابخانه‌های دیجیتالی با چالش بزرگ حق مؤلف متأثر از مسائل مختلف در ابعادی مانند ماهیت فضای دیجیتالی، کاستی‌های قانونی، اقتصاد و غیره مواجه هستند که می‌تواند آن‌ها را در ارائه خدمات مؤثر و مورد نیاز به جامعه کاربران بازدارد. زیرا اساس این نوع کتابخانه‌ها مبتنی بر محتوای دیجیتالی است.

پیترز^۱ (۲۰۰۰) جنبه‌های تأثیرگذار فناوری‌های الکترونیکی بر قوانین حق مؤلف را به سه دسته تقسیم کرده است: ۱. سهولت بازتولید و قابلیت انجام آن در همه‌جا؛ ۲. سهولت اشاعه؛ و ۳. تمرکز ارزش (نقل در: علیپور حافظی، ۱۳۹۷).

با توجه به حضور و ازدیاد کتابخانه‌های دیجیتالی در کشور به علت مزایایی که نسبت به کتابخانه‌های سنتی دارند و نیز تمایل دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزشی و پژوهشی مختلف به همگام شدن با فناوری‌های دیجیتالی نوین، ضرورت تأکید و توجه به حق مؤلف منابع دیجیتالی بیش از پیش نمایان شده است. زیرا آرشیوها، کتابخانه‌ها و واسپارگاه‌های دیجیتالی^۳ در طی روند تکاملی خود، در صورتی قابل توسعه و پایدار خواهند ماند که خط‌مشی و سیاست‌گذاری درستی در زمینه چگونگی برخورد با حق مؤلف آثار دیجیتالی داشته باشند. در غیر این صورت، ناشران و صاحبان حق مالی اثر نیز، تمایلی به همکاری و قرار دادن آثارشان در کتابخانه‌های دیجیتالی نخواهند داشت. بی‌توجهی به حقوق این افراد در تهیه منابع واسپارگاه‌ها و کتابخانه‌های دیجیتالی محیط ناامنی برای اصحاب هنر و اندیشه ایجاد می‌کند و این قشر از جامعه، میلی به ظهور ایده و ابتکار و اختراع و خلق آثار فکری نداشته و در نتیجه، این بی‌رغبتی، بدون شک متضرر اصلی جامعه است که با محرومیت از نبوغ مخترعان و

دانشمندان، در عرصه ملی و بین‌المللی متحمل خسارات جبران‌ناپذیری می‌شود. در کتاب حاضر تلاش بر آن بوده است تا نگرش دقیقی از حق مؤلف در فضای دیجیتالی و به طور اخص در کتابخانه‌های دیجیتالی را در میان خوانندگان ایجاد کند.

در خاتمه نگارندگان بر خود فرض می‌دانند از زحمات کسانی که در به ثمر رساندن این متن سهیم بوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری نماید. از جناب آقای موسی محمدی مدیر نشر چاپار برای چاپ و نشر کتاب سپاسگزاری می‌شود.